

مجلة الجمعية الإيرانية للغة العربية وآدابها، فصلية  
علمية محكمة، العدد ٧٦، خريف ١٤٠٤ هـ. ش،  
٢٠٢٥م؛ صص ٢٣٠-٢٠١

## Criteria of Responsibility in Verses 54 and 55 of Surah Yusuf: A Semantic Analysis

Article Type: Research

safiallah.ghadery<sup>1</sup>, Behnam Farsi<sup>\*2</sup>, Mohammad Ali Salmani Marvast<sup>3</sup>,

Ali Bayanlou<sup>4</sup>

### Abstract

Responsibility is a vital concept closely tied to human life, as various aspects of human identity and daily existence are shaped through personal and social obligations. Given that the Holy Qur'an is the primary and most comprehensive source of Islamic teachings, it is fitting to examine this issue through its verses. This study aims to analyze the concept of responsibility in the Qur'an using a descriptive-analytical method. It focuses on the semantic usage of four terms—*makīn* (firmly established), *amīn* (trustworthy), *ḥafīẓ* (guardian), and *'alīm* (knowledgeable)—as found in verses 54 and 55 of Surah Yusuf. Through lexical analysis and interpretations by both Shi'a and Sunni scholars, the research seeks to identify the semantic criteria for responsibility outlined in these verses. The findings suggest that the phrase *makīn amīn*, used by the king of Egypt in verse 54 when assigning a position to Prophet Yusuf (Joseph), reflects a non-divine and non-infallible perspective. Semantic analysis of the term *makīn* indicates that Joseph's position was based on the ruler's perception of status and was prioritized over *amīn*. The use of the expression (أَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي) ("I will appoint him exclusively for myself" – Yusuf: 54), along with the absence of words such as "appointment" (*ja' l*) and

---

1. PhD student in the Department of Arabic Language and Literature at Yazd University, Yazd, Iran.

2. Corresponding author, Associate Professor in Arabic Language and Literature, Yazd University, Yazd, Iran. *E-Mail*: Behnam.farsi@yazd.ac.ir

3. Associate Professor in Arabic Language and Literature, Yazd University, Yazd, Iran.

4. Associate Professor in Arabic Language and Literature, Yazd University, Yazd, Iran.

“sovereignty” (*sulṭān*), reinforces this non-divine interpretation. In contrast, in verse 55, where Yusuf himself uses the phrase *ḥafīẓ ‘alīm*, a genuine and divinely aligned criterion for responsibility is presented. Semantic and contextual analysis suggests that, compared to other titles such as *wakīl* (representative) or *raqīb* (overseer), these attributes reflect a more profound and qualified sense of responsibility. Moreover, the pairing of this phrase with the term *ja‘l* implies divine selection for the position.

**Keywords:** Surah Yusuf, Divine Perspective, Non-Divine Perspective, Responsibility, Semantics

### 1. Introduction

From a monotheistic perspective, responsibility is rooted in a proper understanding of one’s duties—an idea extensively elaborated in Islamic teachings through Qur’anic verses and prophetic traditions. Since human beings possess free will, they consciously assume responsibilities and act upon them. In essence, responsibility arises from this element of choice. It is also one of the key distinctions between humans and other creatures—animals are not accountable for their actions and, as such, are not subject to judgment in this world or the next.

Furthermore, the components and dimensions of responsibility form a crucial part of a person’s identity, especially regarding individual and social obligations (Mesbah Yazdi, 2001, p. 122). Although responsibility can be explored on both individual and societal levels, this study places primary emphasis on social responsibility. In today’s modern world—where most relationships are impersonal and extend across global networks—social responsibility holds increased significance.

Because the Qur’an is a sacred text, its semantic dimensions—such as the harmony of letters within words, the coherence and composition of phrases, and the alignment between meanings and expressions—can be examined to extract the most beautiful and precise meanings. These meanings appear as though they are inherently constructed from the words themselves (Abu Zayd, 1992, p. 120).

Moreover, the story of Prophet Joseph (Yusuf) and his acceptance of responsibility, along with the clearest expression of traits associated with responsibility, are mentioned in several verses of Surah Yusuf.

Therefore, to analyze the theme of responsibility in the Qur'anic revelations, one can explore the cognitive beauty of the four words *makān* (firmly established), *amān* (trustworthy), *ḥafīẓ* (guardian), and *'alīm* (knowledgeable) in verses 54 and 55 of Surah Yusuf. These terms, as spoken by Prophet Yusuf when accepting responsibility in Egypt, provide insight into Qur'anic values related to responsible leadership.

This study aims to explore not only the specific features of these words in the Qur'an but also various aspects of its semantic and linguistic structure, thereby highlighting the importance of this research.

### Research Questions

1. What are the views of linguists and Qur'anic commentators on the four words *makān*, *amān*, *ḥafīẓ*, and *'alīm*?
2. How can semantic science and the theory of context help differentiate the meaningful distinctions among these words?
3. In these two verses, how do divine and non-divine perspectives differ in defining the criteria for responsibility?

### 2. Methodology

This study adopts a descriptive-analytical approach to examine the theme of "responsibility" in the Qur'an. It focuses on the semantic usage of the four terms *makān*, *amān*, *ḥafīẓ*, and *'alīm* in verses 54 and 55 of Surah Yusuf by conducting a linguistic analysis and reviewing interpretations from both Shia and Sunni scholars. Through a semantic lens, the study aims to derive the Qur'anic criteria for assuming responsibility.

### Findings

Based on the views of linguists and commentators, and the analysis of paradigmatic (substitutional) and syntagmatic (combinational) relationships, as well as the linguistic context of the words *makān*, *amān*, *ḥafīẓ*, and *'alīm*, the following conclusions can be drawn:

- Since the words are spoken by the king of Egypt, they carry a more worldly implication.
- The use of *makān* suggests that Yusuf, in the king's view, is someone capable of minimizing conflicts and disruptions or managing them in favor of the king. This is reinforced by the term *amān* being mentioned alongside it.

- The king could have used the term *ja' l* (to appoint), but this word carries eschatological and spiritual connotations (Ṭurayhī, 1996, Vol. 5, p. 338).
- In the worldview of non-divinely guided rulers, preserving the dignity and authority of the monarchy is a foundational and immutable principle. Thus, in the syntagmatic context, *makīn* (status) is prioritized over *amīn* (trustworthiness), implying that status is more important than integrity. However, in the next verse, the Qur'an completely refutes this view, asserting that true leadership belongs to divine authority, not individuals.
- One may argue that Yusuf's statement "*ḥafīz 'alīm*" is a further elaboration of "*makīn amīn*." In this view, the latter expressions have hidden meanings clarified by the former. However, a closer analysis reveals that the Qur'an quotes Yusuf's statement as an independent utterance to emphasize that mere possession of status and trust is insufficient for assuming important responsibilities. Instead, one must also have the qualities of preservation and knowledge.
- Therefore, the real criteria for responsibility are being a *ḥafīz* (protector) and *'alīm* (knowledgeable). A person who has reached this level has undoubtedly also acquired status and trust (Ṭabāṭabā'ī, 2011, Vol. 11, p. 216).
- The precedence of *ḥafīz* before *'alīm* suggests that preservation can exist without knowledge and vice versa, but effective responsibility practically requires first the ability to preserve and then the knowledge to support it (Ṭabrisī, 1993, Vol. 5, p. 223).
- The term *'alīm* indicates elevation and mastery, achieved only when a person is truly and fully characterized by the qualities of *ḥafīz* and *'alīm*.
- Yusuf's use of the phrase "Indeed, I am a knowing guardian" (*innī ḥafīz 'alīm*) affirms that the acceptance or granting of responsibility must only occur when these qualities are fully realized in an individual.
- The Qur'an's use of *ḥafīz* and *'alīm* in the intensive active participle form (*fa' il*) indicates a present and actual state of being, underscoring that leaders must possess these traits fully and presently to guide responsibilities effectively.

#### 4. Conclusion

The two traits, *makīn* and *amīn*, reflect the worldly criteria used by rulers—primarily centered on material benefit and personal gain—

when assigning responsibilities. In contrast, the traits *ḥafīz* and *ʿalīm* point toward the preservation of societal welfare and reflect divine standards, where *ʿilm* (knowledge) is often seen as divinely sourced.

The precedence of *ḥafīz* over *ʿalīm* implies that while safeguarding the public interest is a priority, it must be informed by knowledge. This order reflects foresight and proper planning for the protection of resources, while also dispelling any suggestion of heedlessness on Yusuf's part.

Ultimately, the Qur'an rejects the worldly ruler's perspective—who favored *makān* and *amīn*—and instead, through Yusuf's words, presents *ḥafīz* and *ʿalīm* as the true criteria for responsible leadership. These should serve as guiding principles for all those who seek truth and justice in their social conduct.

## معیارهای مسئولیت‌پذیری در آیات ٥٤ و ٥٥ سوره یوسف با

### رویکردی بر دانش معناشناسی

نوع مقاله: پژوهشی

صفی‌الله قادری<sup>۱</sup>، بهنام فارسی<sup>۲\*</sup>، محمد علی سلمانی مروست<sup>۳</sup>، علی بیانلو

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

۲. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

۳. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

۴. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی، دانشگاه یزد، یزد، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۱۶

### چکیده

مسئولیت‌پذیری، یکی از مباحث مهمی است که ارتباط مستقیمی با زندگی انسان دارد؛ زیرا بخشی از هویت و زیست آدمی، در قلمرو مسئولیت‌ها و وظایف فردی و اجتماعی شکل می‌گیرد و از آنجایی که قرآن کریم نخستین و جامع‌ترین منبع دینی به‌شمار می‌آید، شایسته است که این مسأله در آیات الهی مورد واکاوی قرارگیرد. این پژوهش با هدف تحلیل موضوع "مسئولیت‌پذیری" در قرآن، از طریق روش توصیفی-تحلیلی، به بررسی چهار واژه "مکین، امین، حفیظ و علیم" و کاربست معنایی آن در دو آیه ٥٤ و ٥٥ سوره‌ی یوسف از طریق بررسی لغوی، بیان تفاسیر مفسران شیعه و اهل سنت پرداخته و تلاش نموده تا از رهگذر معناشناسی، معیارهای مسئولیت‌پذیری ذکرشده در این آیات را استخراج نماید. در نهایت این نتیجه قابل استنباط می‌باشد که عبارت "مکین امین" که در آیه‌ی ٥٤ از سوی پادشاه مصر برای اعطای مسئولیت به یوسف (ع) عنوان شده، از انگاره‌های حاکم غیرالهی و غیرمعصوم نشأت گرفته که تحلیل معناشناسی "مکین"، اعتبار مکان آن نزد حاکم و تقدم آن بر "امین" و بهره‌گیری از عبارت ﴿أَسْتَخْلِصُكَ لِنَفْسِي﴾ (یوسف/٥٤) همچنین عدم ذکر واژه‌ی "جعل" و "سلطنت" این انگاره‌ی غیرالهی را تقویت نموده است؛ لکن در آیه‌ی بعدی که عبارت "حفیظ علیم" از سوی خود یوسف (ع) عنوان می‌شود، معیاری حقیقی را در بردارد که در روند تحلیل معنا و بافت زبانی نسبت به وکیل، رقیب و مانند آن می‌تواند قوت و غنای این معیار را تحکیم ببخشد؛ همچنین همنشینی این

\* نویسنده مسئول: Behnam.farsi@yazd.ac.ir

عبارت با واژه‌ی "جعل" بیانگر این موضوع است که صاحب این منصب، از سوی خداوند برگزیده شده است.

**کلیدواژه‌ها:** سوره‌ی یوسف، مسئولیت‌پذیری، معناشناسی، دیدگاه الهی، دیدگاه غیرالهی

### مقدمه

قرآن کریم مجموعه‌ای از معارف و تعالیم و حیانی است که علاوه بر گزاره‌های حیات بخش و سعادت‌آفرین برای زندگی انسان‌ها، در بردارنده‌ی دانش‌های گوناگون عقلی و نقلی می‌باشد و در میان این دانش‌ها، علوم بلاغی، ادبی و لغوی از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند. این علوم نه تنها باعث فهم صحیح‌تر و رساتر کلام خدا می‌شوند، بلکه به جنبه‌های اعجاز‌آمیز بلاغت و بیان وحی الهی در مقارنه و معارفه با دیگر سخنان تأکید بیشتری دارند.

بر مبنای نگرش توحیدی، مسئولیت‌پذیری ریشه در مسئولیت‌شناسی صحیح دارد که این موضوع در معارف اسلامی اعم از آیات و روایات، تبیین شده است. از آنجایی که انسان موجودی مختار است، به صورت آگاهانه وظایفی را به عهده می‌گیرد و برای انجام آن اقدام می‌کند؛ اساساً می‌توان گفت که مسئولیت از همین اختیار نشأت می‌گیرد. در واقع مسئولیت-پذیری، یکی از تفاوت‌های اساسی میان انسان و دیگر موجودات به‌شمار می‌رود؛ زیرا حیوانات در برابر کارهایی که انجام می‌دهند، مسئولیتی برعهده ندارند و از همین‌رو نه در این دنیا و نه در آخرت، مورد سؤال و بازخواست قرار نمی‌گیرند. از سوی دیگر مسئولیت‌پذیری، عناصر و زوایای آن، بخشی از هویت آدمی در تکالیف فردی و اجتماعی را تشکیل می‌دهد (مصباح یردی، ۱۳۸۰ ش: ۱۲۲). هرچند که مسئولیت‌پذیری در دو ساحت فرد و اجتماع قابل تحلیل و پژوهش می‌باشد، اما بیشترین نگاه در این جُستار، مبنی بر مسئولیت‌پذیری اجتماعی است. بدون شک مسئولیت‌پذیری در شرایط جامعه‌ی مدرن امروزی که اکثر روابط در گستره‌ی جهانی آن، به شکل غیرشخصی تعمیم یافته، از اهمیت فراوانی برخوردار می‌باشد.

بدون شک در میان دانش‌ها، علوم معناشناسی، بلاغی و لغوی با بهره‌گرفتن از مهم‌ترین عناصر محتوایی، بیانی و بلاغی جایگاه ممتاز در فهم متون مقدسی مانند قرآن دارد و از این جهت بیشتر می‌توان جنبه‌های اعجاز بلاغت و بیان وحی الهی را در مقارنه‌ی واژگان و

اصطلاحات آشکار کرد؛ لذا این مقاله سعی دارد در راستای بررسی وجوه گوناگون معناشناسی واژگان قرآنی با تکیه بر دیدگاه‌ها و نظرات برخی از مهم‌ترین تفاسیر شیعه و سنی و با روش توصیفی تحلیلی به بازکاوی چهار واژه "حفیظ"، "علیم" "مکین" و "امین" در آیات مربوطه بپردازد.

در تحلیل مفهوم مسئولیت‌پذیری آمده است که این واژه‌ی عربی با واژه‌ی "سؤال" هم‌ریشه می‌باشد. مفهوم این واژه، در خصوص انجام وظیفه‌ی محول‌شده به انسان است که در صورت انجام آن، مورد ستایش و پاداش قرار می‌گیرد و در صورت تخطی، مورد نکوهش و تنبیه واقع می‌شود (همان: ۱۲۳).

از آنجایی که قرآن، متنی مقدس است، در ساحت معناشناسی آیات، هماهنگی حروف در کلمات، پیوستگی و ترکیب کلمات در عبارات و هماهنگی معانی با الفاظ را می‌توان بررسی کرد و از آن‌ها زیباترین و متقن‌ترین معانی را استخراج نمود، به طوری که گویا معانی با آن الفاظ ساخته شده‌اند (ابوزید، ۱۹۹۲م: ۱۲۰). از سوی دیگر، جریان حضرت یوسف در پذیرش مسئولیت و نیز بارزترین عبارت در برخورداری از ویژگی‌های مسئولیت‌پذیر در برخی از آیات سوره یوسف ذکر شده است. لذا، برای تحلیل موضوع مسئولیت‌پذیری در آیات وحیانی قرآن می‌توان با عنایت به آیه‌ی ۵۵ - ۵۴ سوره یوسف از طریق معناشناسی دو واژه‌ی "حفیظ" و "علیم"، به زیبایی‌های شناختی این دو واژه در کلام حضرت یوسف (ع) در زمان پذیرش مسئولیت در مصر پی‌برد. در همین راستا، این پژوهش تلاش دارد تا ضمن پرداختن به ویژگی‌های خاص واژه‌های مربوط در قرآن کریم، جنبه‌های مختلف ساختار معنایی و لغوی قرآن را نیز مورد نظر قرار دهد که همین نکته نیز می‌تواند اهمیت این پژوهش را مضاعف کند.

### سؤالات پژوهش

این پژوهش در سیر تحلیل معنایی خود بر این ۳ سوال استوار است:

- ۱- دیدگاه لغت‌دانان و مفسران در مورد چهار واژه‌ی "مکین، امین، حفیظ و علیم" چیست؟
- ۲- دانش معناشناسی و نظریه‌ی بافت چگونه می‌تواند تفاوت‌های معنادار این واژه‌ها را مشخص نمایند؟
- ۳- در این دو آیه دیدگاه الهی و غیرالهی در تعیین شاخص‌های مسئولیت‌پذیری چه تفاوت‌هایی دارد؟

### پیشینه‌ی پژوهش

با تتبع در منابع متعدد موجود در سایت‌ها، کتابخانه‌ها و نرم افزارها می‌توان مشاهده نمود که پژوهش‌های فراوانی در حوزه‌ی معناشناسی مسائل و موضوعات و برخی از کلمات قرآنی صورت پذیرفته که به برخی از آنها در ادامه اشاره می‌شود.

الف- از جمله مقالات نگاشته‌شده در این زمینه می‌توان به این موارد اشاره نمود:

در مقاله بررسی جنبه‌های معناشناسی ماده "رغب" در قرآن کریم از محمد صالح شریف عسگری و مهدی شفقائی در فصلنامه تفسیر پژوهی (۱۳۹۲ش) تنها به بررسی ماده‌ی "رغب" از حیث معناشناسی و گستره‌ی معنایی آن و هماهنگ مفهومی آن پرداخته شده‌است.

همچنین در دو مقاله "معناشناسی تدبر در قرآن کریم با تکیه بر روابط همنشینی و جانشینی از مرتضی سلمان نژاد و محسن قاسم پور در مجله مطالعات تاریخی قرآن و حدیث (۱۳۹۱ش)، و مقاله "واکوی حوزه معنایی علو در قرآن کریم با محوریت واژه عالین و انطباق آن با خمسه طیبه" از رحمان عشریه و سید فضل الله میر زینعلی و حامد عشریه در نشریه شیعه پژوهی (۱۴۰۱ش) همانند مقاله‌ی قبلی، به بررسی معناشناختی و گستره‌ی مفهومی دو واژه تدبر و علو در ساختار معنایی پرداخته شده‌است.

ب- پایان‌نامه‌های گوناگونی از جمله موارد زیر، در این حوزه به رشته‌ی تحریر در آمده‌است:  
در پایان‌نامه‌ی اعظم السادات حسینی با عنوان "شبکه معنایی قول در قرآن کریم" (۱۳۹۰ش) بیشتر به بافت‌های زبان، مترادفات و تشابهات و کاربست معنا با تکیه بر روابط همنشینی و جانشینی پرداخته شده‌است که نظیر آن را در پایان‌نامه‌ی امیر حسین مسلمی‌نیا با نام "زیباشناختی تشبیهات تمثیل با تکیه بر بافت زبانی" (۱۳۹۶ش) می‌توان یافت که در ۴ فصل تدوین شد و فصل سوم و چهارم آن مرتبط با پژوهش حاضر می‌باشد.

لازم به ذکر است در باب مسئولیت‌پذیری از منظر قرآن در روایات، به‌ویژه در دهه‌ی اخیر پژوهش‌های فراوانی صورت پذیرفته که صرفاً با نگاهی کلی و نه از منظر معنایی یا بافت زبانی، به بررسی زوایای مسئولیت‌پذیری پرداخته‌شده و امتیاز پژوهش حاضر از آن جهت است که معیار مسئولیت‌پذیری را در دو آیه از قرآن کریم و در قالب چهار واژه، از منظر لغت و تفسیر و با کاربست معنایی مورد بررسی قرار داده‌است.

## معناشناسی قرآنی

یکی از مسائلی که همواره پژوهشگران قرآنی را به خود معطوف داشته، معناشناسی و تحلیل واژگان قرآنی از ابعاد مختلف است؛ بدون شک آیات الهی از کلمات و اصطلاحات مرسوم در زبان عرب معاصر با نزول قرآن تأثیر پذیرفته؛ لکن سخن در این است که خداوند متعال برای بیان مقاصد و مفاهیم خود با استفاده از این واژگان و اصطلاحات آن هم با چینش خاصی در کنار یکدیگر و تقدم و تأخیر یافتن کلمات، آیاتی مرتب فرموده که ممکن است همین واژگان مشتمل بر معانی و مفاهیم متفاوتی شده باشند که تنها با بررسی دقیق معناشناسی و بررسی آراء مفسران می‌توان به یک استحکام معنایی و متانت در تحلیل واژگان رسید. به تعبیر دیگر می‌توان مدعی شد که قرآن کریم از همان واژگان متعارف عرب معاصر خویش بهره برده است؛ ولی به گونه‌ای که نه از لغت و اصطلاح عربی بیگانه است و نه در همان سطح باقی مانده‌اند؛ بلکه دارای معانی بلند و ویژه‌ای شده‌اند که نیازمند دقت‌هایی ژرف در تحلیل معنایی با استفاده از دانش معناشناسی است.

«از نظر معناشناسان، معناشناسی و به تعبیر برخی "مطالعه علمی معنا" همان فهم متنی خاص بدون توجه به هر نوع پیش‌انگاری به‌شمار می‌آید» (صفوی، ۱۳۸۷ش: ۲۷).

عدم دخالت پیش‌انگاره‌ها در فهم متن، یکی از اصول مهم در معناشناسی است. «از زمان نزول قرآن کریم، متفکران مسلمان کوشیده‌اند تا معارف قرآنی و محتویات عرفانی را فرا گیرند و وجود تفکرات و پیش‌فرض‌های غیر قرآنی در اندیشه‌های آنان منجر به تأثیرگذاری این تفکرات بر فهم قرآنی‌شان گردیده است» (بابایی، ۱۳۷۸ش: ۴۸).

دانش معناشناسی با ظرفیت والایی که در بهره‌گیری از عناصر تحلیل معنا در ابعاد مختلف دارد، به پژوهشگران این امکان را می‌دهد که کلمات متون مقدس به‌ویژه قرآن کریم را بدون انگاره‌های شخصی بررسی و تحلیل کنند. از آنجایی که تمامی آیات قرآن کریم از نظر هماهنگی شدید در حروف و کلمات و پیوستگی و ترکیب آنها از یکسو و از جهتی دیگر، برخوردار از تناسب بلاغت با معنا و رسایی در ارائه مفاهیم و محتویات بلند در ارائه مقصود، از انسجام ویژه‌ای برخوردار است که این کتاب آسمانی را متمایز از دیگر متون می‌کند.

جرجانی در کتاب خود به نام "دلایل الاعجاز"، به دنبال شرح کلمات، نظم آن و اثبات اعجاز قرآن آورده است: نظم کلام و عظمت آن فقط از طریق یک لایه یا فهم واژگان تحقق نمی‌یابد؛ بلکه ترکیب لایه‌های مختلف زبانی از قبیل لایه‌های آوایی، صرفی، نحوی و دلالتی هستند که تعیین‌کننده‌ی نظام کلی و انسجام معنایی کلام خداوندی است (جرجانی، ۱۳۷۴: ۱۲۷). بنابراین در تحلیل مسئولیت‌پذیری نمی‌توان صرفاً به بررسی معانی واژگان و تحلیل آن برای بیان مقصود خداوند متعال پرداخت؛ بلکه باید با دقت بیشتر در تحلیل صرفی و نحوی کلمات مربوطه در آن آیات و آیات مشابه در مجموعه خانواده‌ی واژگان مرتبط و جایگزینی و چینش آن کلمات به شعاع اصلی مقصود قرآنی نزدیک شد؛ به‌خاطر اینکه ممکن است الفاظ در همان سطح از معانی اولیه باقی‌نمانده و حتی معانی خاصی یافته‌باشند که از این رهگذر باید به معانی نوینی که مدنظر خداوند متعال در آیات است، دست‌یافت.

### بافت زبانی

زبان وسیله‌ای است که برای تفاهم و انتقال پیام بین آدمیان به‌وجود آمده و از سوی دیگر مجموعه‌ای از مفاهیم است که نظامی منسجم از واژگان را شکل می‌دهند و به انسان این امکان را می‌دهند که برای انتقال اندیشه‌ها و مقاصد خویش از آن بهره بگیرد (نوروزی، ۱۳۹۸: ۱۶). همواره بین لفظ و معنا ارتباط برقرار است؛ بدین بیان که از زبان و نشانه‌های آن می‌توان به معنا منتقل شد و هنر بزرگ آن است که این ارتباط معنایی به‌صورت دقیق صورت بپذیرد؛ به‌گونه‌ای که بتوان در گستره‌ی معنایی واژگان، به مقصود متکلم در معنا رسید. «بدون تردید یکی از مباحث مهمی که با معناشناسی ارتباط تنگاتنگی دارد "سیاق" و به‌عبارت دیگر "بافت" است که خود به دو دسته‌ی زبانی و غیر زبانی تقسیم می‌شود. بافت زبانی بر تمامی عناصر زبانی داخل متن اطلاق می‌شود که در ارتباط با یکدیگر و در جهت تولید معنایی خاص در واژه حضور دارد. بافت غیرزبانی به تمامی عوامل بیرونی اعم از اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و اقتصادی اطلاق می‌شود که بر یک واژه تأثیر گذاشته و در خلق معانی متعدد برای آن واژه تأثیرگذار هستند» (مختار عمر، ۱۳۸۶: ۱۹).

بهترین گام در تحلیل سیاق و بافت زبانی واژه‌ها، شناسایی موضوعاتی است که واژه‌های مربوطه در آن متن قرار دارند؛ مقولاتی مانند: اسم، فعل یا حرف‌بودن، تشخیص مفرد، جمله یا عبارت و کیفیت صرفی و نسبت نحوی آن مدنظر می‌باشند. پس از آن ضمن تحلیل نحوی

واژگان مربوطه، لازم است ارتباط نقشی که واژه در جمله یا عبارت دارد را با دیگر ارکان و اجزای جمله بررسی کرد. آنچه در این میان می‌توان نقش مؤثری ایفا کند، روابط همنشینی و نیز جایگزینی کلمات است.

### الف) رابطه‌ی همنشینی

یکی از مؤلفه‌های مطرح در علم معناشناسی، "روابط بینا متنی" است که از ارتباط یک واژه با سایر واژه‌ها پدید می‌آید و در سطح جمله و متن قابل بررسی است؛ این روابط شامل همنشینی، جانشینی و سیاق می‌شود (حدادی، ۱۳۸۹ش: ۷۲).

روابط همنشینی، رابطه‌ی موجود میان الفاظی است که در یک زنجیره‌ی کلامی، در کنار یکدیگر قرار می‌گیرند. همنشینی معنایی پدیده‌ای است که منجر به انتقال معنایی واحدهای همنشین با یکدیگر می‌شود؛ تاحدی که این انتقال مقوله تا حد دربرگرفتن مفهوم مجاور خود نیز برسد و حضور آن واحد مجاور را حشو کند. در چنین شرایطی، کاهش معنایی واژه‌ی همنشین به اندازه‌ای است که می‌تواند منجر به حذف صورت آن واحد نیز شود (صفوی، ۱۳۷۸ش: ۲۴۷-۲۴۶).

در بررسی رفتار و رابطه‌ی همنشینی باید واژه را در سطوح مختلف نگاه کرد؛ در سطح گسترده‌ی معنایی و فراتر از یک ارزش معنایی، هر یک از عناصر و واژگان در صورت ترکیبی و عبارت بستگی به تعامل آن با واژگان پیشین و پسین دارد. آنچه بیشترین تأثیر را در تحلیل جامع معنایی و نیز فهم آیات وحی الهی در ارتباط همنشینی دارد، نقش همنشینی‌های وصفی، همنشین‌های اضافی، همنشین‌های فاعل یا مفعول و صیغه‌ی مبالغه و مانند آن است؛ حتی گاهی برخی از همنشینی‌هایی که گونه‌ی نحوی نیستند نیز در ارتباط معنایی می‌تواند مؤثر باشد.

### ب) رابطه‌ی جانشینی

در رابطه‌ی جانشینی بر اساس شباهت موجود میان مفاهیم و مدلول‌های واژه‌ها، دسته‌بندی شکل می‌گیرد. اگر میان مدلول‌های واژه‌ها همگونی وجود داشته باشد، آن واژه‌ها می‌توانند به جای یکدیگر به کار روند. به تعبیر برخی از صاحب‌نظران، رابطه‌ی جانشینی، به رابطه‌ی موجود میان واحدهایی اطلاق می‌شود که به جای یکدیگر انتخاب می‌شوند و در همان سطح، واحد تازه‌ای را به وجود می‌آورند (صفوی، ۱۳۸۴ش: ۲۸).

کلمات در روابط جانشینی می‌توانند به گونه‌های مختلف در عبارت قرار گیرند که این گونه‌ها در یک تقسیم‌بندی کلی به شرح ذیل است:

۱- جانشینی دو واژه یا بیشتر که از نظر معنایی نزدیک به یکدیگر هستند؛ نمونه‌ی اول آن جانشینی صیغه با صیغه‌ی دیگر، نظیر جانشینی صیغه‌ی ماضی با مضارع و یا جانشینی اسم فاعل با صیغه‌ی مبالغه.

نمونه‌ی دیگر آن جانشینی ترکیب‌ها به‌جای یکدیگر مانند: قرارگرفتن یک ترکیب فعلی به- جای ترکیب فعلی دیگر نظیر ترکیب فعل مجهول (أرسل الرسول) با ترکیب فعل معلوم (أرسل الرسول)

۲- آوردن دو واژه یا اصطلاح غیر هم معنا به جای یکدیگر در سیاق‌هایی که شبیه به هم هستند؛ مانند: ماکسبوا و ماعملوا: ﴿فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا كَسَبُوا﴾ ﴿زمر/ ۵۱﴾ با آیه‌ی ﴿فَأَصَابَهُمْ سَيِّئَاتُ مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمُ مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ﴾ ﴿نحل/ ۳۴﴾

۳- جانشینی دو واژه‌ی غیرهم معنا در سیاق که در لفظ یکسان نیستند، اما در معنا تشابه معنایی دارند؛ با تفاوت در نحوه‌ی تعبیر و بیان در آیات؛ نظیر جانشینی کلمات "یتذکرون"،

"يعقلون" و "يعلمون" مانند آیات: ﴿قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُذَكَّرُونَ﴾ ﴿انعام/ ۱۲۶﴾ ﴿آيَةً بَيِّنَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ﴾ ﴿عنكبوت/ ۳۵﴾ و ﴿كِتَابٌ فُصِّلَتْ آيَاتُهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ﴾ ﴿فصلت/ ۳﴾

نهایت سخن اینکه با بررسی نسبت‌های هم‌نشینی و جانشینی می‌توان به یک جامع معنایی مستحکم در تحلیل و فهم متن رسید که مخاطب را در تتبع مسائل و موضوعات قرآنی مساعدت کند و عظمت بیان وحی را بیشتر آشکار سازد.

### تحلیل آیات ۵۴ و ۵۵ سوره‌ی یوسف بر مبنای رابطه‌ی معناشناختی

پس از بیان مسائل اساسی در خصوص علم معناشناسی، در ادامه به تبیین آیات ۵۴ و ۵۵ سوره‌ی یوسف بر مبنای رویکرد معناشناختی پرداخته خواهد شد.

#### معیار پادشاه در مسئولیت‌پذیری: مکین امین

در امر واگذاری مسئولیت و مدیریت‌های کلان، شایسته سالاری موضوعی مورد قبول همگان می‌باشد؛ اما تعریفی که از شایسته سالاری و یا اعطاء مسئولیت به افراد ارائه می‌شود، متفاوت است. از این جهت در این بخش، دو واژه‌ی "مکین" و "امین" که در آیه ۵۴ سوره یوسف

﴿وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصُهُ لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ﴾ آمده است، از منظر لغت و تفسیر تحلیل گردیده و پس از آن، بافت معناشناسی این کلمات نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد.

### دیدگاه لغت شناسان در خصوص واژه‌ی "مکین"

۱- در لسان العرب ابتدا "مکین" به «منزلت و مکانت» معنا شده و در ادامه نیز آمده است: «المكانة المنزلة عند الملك: مقصود مكانت منزلت نزد حاکم و ملک باشد» (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۱۳: ۴۱۳).

۲- جوهری در "صحاح اللغة" می‌نویسد: «مکین یعنی المنزلة» مکین یعنی جایگاه و منزلت (جوهری، ۱۴۰۴، ج ۴: ۱۸۱)، سپس آورده است: «ورجل مکین من قوم مُکِنَاءَ عند السلطان» یعنی مردی که از صاحبان منزلت و جایگاه نزد سلطان باشد (همان).

۳- طریحی بعد از جمع‌بندی معنای "مکین" بیان می‌کند که «المكانه والمنزله التي استقر عليه» (طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۶: ۲۱۶-۲۱۷) جایگاه و منزلتی که فرد بر آن قرار گرفته است. وی با توجه به "مکین" در آیه ۵۴ سوره‌ی یوسف این نکته را نیز اضافه می‌کند: «مكانة عند السلطان» مقام و مرتبتی نزد سلطان (همان).

### دیدگاه لغت شناسان در خصوص واژه‌ی "امین"

۱- ابن منظور در لسان العرب "امین" را "موثوق به" معنا کرده و آورده است: «للذي يُصَدِّقُ بكل ما يسمع ولا يُكذِّبُ بشيء» امین کسی است که حرف‌هایی که از او شنیده می‌شود، مورد تصدیق واقع شود و تکذیب نشود (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۱۳: ۲۱).

۲- مؤلف "تاج العروس" در معنای "امین" به بیان سه عبارت می‌پردازد: «مامون به، ثقته، حافظ»: امانت‌دار، مورد اطمینان، حافظ و نگهدار باشد (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۸: ۱۲۴).

۳- طریحی آورده است: «وَالْأَمِينُ: الْمُؤْتَمَنُ عَلَى الشَّيْءِ»، کسی که امانت‌دار و مورد اطمینان بر چیزی باشد (طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۶: ۲۰۶).

با بررسی واژه‌ی امین در لغت دو نکته آشکار می‌شود؛ یکی اینکه امین به کسی اطلاق می‌شود که مورد اطمینان، امانت‌دار و قابل تأیید باشد. دوم اینکه این امانت‌داری به صورت

آشکار بوده و به گونه‌ای باشد که نزد حاکم و سلطان منجر به کسب جایگاهی برای خود شده باشد که از این میان نکته‌ی دوم بیشتر مورد توجه است.

### دیدگاه مفسران

تردیدی نیست که فهم مفسران در تحلیل معنای کلمات و جملات قرآنی بسیار تأثیرگذار است. از همین رو، ضروری است تا به نظر برخی از مفسران در خصوص تحلیل دو واژه‌ی "مکین و امین" پرداخته شود.

۱- زمخشری در "الکشاف" آورده است: «إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ ذُو مَكَانَةٍ وَمَنْزِلَةٌ أَمِينٌ مُؤْتَمَنٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ»؛ در اینجا مکین یعنی صاحب جایگاه و منزلت و امین هم یعنی امانت‌دار و مورد وثوق در خصوص همه چیز (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۱۸۰).

۲- طبرسی در تفسیر آیه ۵۴ سوره‌ی یوسف چنین اعتقاد دارد: تو امروز در نزد ما دارای مقام و منزلت هستی، فرمانت نافذ و قابل اجراست، درستی و امانتداری تو برای ما آشکار و مورد اعتماد و وثوق هستی (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۵: ۲۳۱).

۳- فخر رازی در "تفسیر کبیر" دو نکته را متذکر می‌شود: اول اینکه پادشاه مصر پیشاپیش برای یوسف چنین جایگاهی را مدنظر قرار داده بود که ممکن است ناظر به خوابی باشد که قبلاً دیده و حضرت یوسف آن را تعبیر کرده بود. نکته‌ی دیگر اینکه «واگذاری این مسئولیت به یوسف (ع) در زمان بحران و سختی معیشت انجام گرفته است و باز هم نشان‌دهنده‌ی این موضوع است که یوسف (ع) از خاصان و مقربان عزیز مصر بوده؛ زیرا در چنین شرایطی خواص می‌توانند چنین مسئولیت‌هایی را پذیرا شوند» (فخررازی، ۱۴۱۷ق، ج ۸: ۴۷۱-۴۷۰).

۴- شیخ طوسی در تفسیر آیه ۵۴ سوره یوسف آورده است: «یوسف در نزد پادشاه از چنان جایگاهی برخوردار بود که در هر حالتی می‌توان به یوسف تکیه نمود و امورات کشور را هموار کرد» (طوسی، بی‌تا، ج ۶: ۱۵۶-۱۵۵).

۵- علامه طباطبایی در تفسیر این آیه می‌نویسد: «هر چند "مکین امین" در کلام پادشاه مطلق است، یعنی این مکانت و امانت یوسف (ع) به صورت عمومی است و هیچ قید و شرطی ندارد، لکن کلمه‌ی "الیوم" نشان‌دهنده‌ی آن می‌باشد که این اطلاق و عمومیت ناشی از تقدیری است که از خود آیه استنباط می‌شود؛ بدین بیان که امروز مکارم اخلاق و اجتناب از زشتی و فحشا و ظلم و نیز صبر تو ای یوسف بر مکاره و سختی‌ها بر همگان آشکار شد و بر

همین اساس است که در نزد ما دارای مقام و منزلت هستی با چنین جایگاه و منزلتی که داری و در جمیع شئون امین هستی، تو را به صدارت در امور مملکتی منصوب می‌کنم» (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۱۱: ۲۱۲).

از عبارت‌ها و تحلیل‌های مفسران این‌گونه برمی‌آید که یوسف (ع) به‌خاطر پاک‌دستی، امانت‌داری و درستکاری مورد اعتماد پادشاه مصر بوده و پادشاه مدت مدیدی بر اعمال و رفتار یوسف نظارت داشته و پس از آن، این عنوان مکین و امین را بر او تطبیق کرده است.

### بافت زبانی "مکین امین"

در روابط همنشینی و جانشینی باید به واژگان توجه نمود که این روابط در قرآن کریم در نسبت دو انگاره دنیا و آخرت تحلیل می‌شود؛ لکن از آن‌جایی که این واژگان از زبان پادشاه مصر عنوان شده، بیشتر نمود دنیوی دارد.

۱- در آیه ۱۰۸ سوره‌ی یوسف به این نکته اشاره شده که مدیران و مسئولان باید آشنایی کاملی با اهداف و مقاصد داشته باشند تا بتوانند دیگران را به سوی آن هدف راهنمایی کنند. در تحلیل روابط همنشینی واژگان نیز باید گفت که عبارت "مکین و امین" خصوصاً واژه‌ی نخستین گویای انگاره‌ی پادشاه بر این مطلب است؛ به این صورت که این دو واژه بعد از ﴿استخلصه لنفسی﴾ (یوسف / ۵۴) نشان‌دهنده‌ی آن می‌باشد که یوسف (ع) در اندیشه‌ی پادشاه می‌تواند بهترین فردی باشد که اهداف و مقاصد حاکمیت، به‌ویژه شخص حاکم، را تأمین می‌کند.

۲- بهره‌گرفتن از "مکین بودن" و برخوردارگی از جایگاه ویژه نزد پادشاه در این آیه نشان می‌دهد که یوسف (ع) در اندیشه‌ی پادشاه، کسی است که این قدرت را دارد تا مزاحمت‌ها و تضادها را به حداقل برساند و یا به نفع پادشاه مصادره کند؛ مضافاً اینکه با "امین" نیز همنشین شده است.

۳- پادشاه می‌توانست از کلمه‌ی "جعل" در تحلیل سخن خویش استفاده کند، لکن بار معنایی "جعل" از طرفی همراه با نگاه اخروی و ماورایی در آن است (طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۵: ۳۳۸) و از طرفی در خصوص تغییر، تبدیل و یا در تشریح احکام می‌باشد که هر دوی آن از کلام پادشاه بیگانه است و بهره‌گرفتن از "الیوم و لدینا" نشان‌دهنده‌ی تکمیل است نه تبدیل.

۴- در تحلیل جانشینی گفته می‌شود "قوی" می‌تواند این نگاه را تأمین کند و جایگاهی برای "مکین" از منظر ویژگی خاصی در کار نیست، ولی باید توجه کرد "مکین" بار معنایی

بیشتری نسبت به "قوي" برخوردار بوده که نشان از جایگاه فرد در نزد حاکم نیز است و صرفاً "قوت" بدون مکانیت نیست.

۵- در انگاره‌ی حاکمان غیر معصوم یکی از اصول مسلم و تغییرناپذیر، حفظ شأن و مرتبت پادشاه و حاکمیت است. از همین‌رو، در بافت همنشینی ابتدا به مکانیت پرداخته و سپس "امین بودن" را متذکر شده‌است؛ بدین معنا که در اندیشه‌ی پادشاه اهمیت مکانیت بیشتر از امانت است و اگر در تقابل با یکدیگر قرار بگیرد، حرمت و شأن حاکمیت در اولویت خواهد بود. البته در آیه‌ی بعدی، قرآن کریم این ساختار را به‌طور کلی مردود دانسته است؛ چون حاکمیت از منظر دین در واقع حاکمیت دین است نه شخص و فرد.

۶- ممکن است در روابط جانشینی گفته شود که این امکان وجود داشت تا واژه‌هایی چون "سلطان" که به‌عنوان مثال در آیه ۱۵۳ سوره‌ی نساء برای موسی (ع) ذکر شده است در مورد یوسف نیز ذکر شود. باید به این نکته توجه داشت که سلطنت بدون تأسیس نظام حکومتی و تجهیز سپاه و مانند آن مقدور نخواهد بود؛ در حالی که در آیه‌ی مورد بحث، پادشاه خویشتن را صاحب حکومتی مقتدر با تمام جوانب آن می‌داند و برای مدیریت در سطوح دیگر می‌اندیشد؛ مضافاً که سلطنت با هیمنه‌ی خود پادشاه نیز سازگار نیست.

### معیار قرآن در مسئولیت‌پذیری: "حفیظ علیم"

در امر مسئولیت‌پذیری، ملاک‌هایی وجود دارد؛ از این جهت در این بخش، دو واژه‌ی "حفیظ" و "علیم" که در آیه ۵۵ سوره‌ی یوسف ﴿قَالَ اجْعَلْنِي عَلَىٰ خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ﴾ آمده است، از منظر لغت و تفسیر تحلیل گردیده و پس از آن، بافت معناشناسی این کلمات نیز مورد بررسی قرار می‌گیرد.

### دیدگاه لغت‌شناسان در خصوص واژه‌ی "حفیظ"

۱- ابن منظور در کتاب خود با عنوان "لسان العرب"، "حفیظ" را از صفات خداوند می‌داند و در خصوص معنای آن آورده‌است نوعی از مراقبت پروردگار نسبت به بندگان و مخلوقاتش؛ به‌گونه‌ای که خیر و شر آنها را کاملاً می‌داند: «من صفات الله عز وجل لا يعزب عن حفظه الأشياء كلها مثقال ذرة في السماوات والأرض، و قد حفظ على خلقه و عباده ما يعملون من خير أو شر، و قد حفظ السماوات والأرض بقدرته و لا يؤدده حفظهما و هو العلي العظيم» (ابن منظور ۱۴۱۴ق، ج: ۷، ۴۴۱).

۲- در "تاج العروس" در خصوص معنای "حفیظ و تحفظ" آمده است: «حفظت الشيء حفظاً أي حرصته»، زبیدی، نگارنده‌ی تاج العروس این مطلب را نیز به معنای ذکرشده اضافه می‌کند: «التحفظ بمعنى التيقظ وقلة الغفلة» مراقبت از چیزی که توأم با بیداری و کمی غفلت باشد (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱۰: ۴۶۶).

۳- جوهری در "صحاح اللغة"، دو عنصر علم و حفاظت از اندراس، کهنگی و نابودشدن را در معنای "حفظ" مؤثر می‌داند و به نمونه‌هایی از روایات نیز استناد می‌کند؛ از جمله این روایت که امام صادق(ع) فرمود: «اِحْتَفَظُوا بِكُتُبِكُمْ فَإِنَّكُمْ سَوْفَ تَحْتَاجُونَ إِلَيْهَا». همچنین به این دعای پیامبر(ص) نیز اشاره دارد که فرمود: «اللهم صلّ على المستحفظين من آل محمد» (جوهری، ۱۴۰۴ق، ج ۳: ۱۱۷۲).

۴- راغب اصفهانی در کتاب "مفردات في ألفاظ القرآن" در خصوص معنای "حفیظ" آورده است: «"حفیظ" مراقبتی است که در آن رعایت حق بندگان الهی شده، به گونه‌ای که ضایع نشود» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۲۴۵). البته او در عبارتی اضافه می‌کند که نه تنها در این مراقبت، مراعات حق بندگان می‌شود، بلکه تلاش می‌شود تا تمام حقوق بندگان اقامه شود. (ممان: ۲۴۵).

### دیدگاه لغت‌شناسان در خصوص واژه‌ی "علیم"

۱- ابن منظور در "لسان العرب" در خصوص معنای "علیم" چنین می‌آورد: «ويجوز أن يقال للإنسان الذي علّمه الله علماً من العلوم علیم» (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق: ۲۴۵). در واقع با توجه به آیه‌ی مذکور، واژه‌ی "علیم" بر کسی اطلاق می‌شود یا کسی می‌تواند مانند یوسف (ع) این صفت را به خودش نسبت دهد که بهره‌ای از علم الهی داشته باشد و در بندگی و خشیت از خداوند به این مقام بار یافته باشد.

۲- خلیل بن احمد در کتاب "العین" بر این عقیده است که این صفت از چنان معنای والایی برخوردار است که ممکن است حمل آن بر انسان با انکار مواجه شود؛ لذا کسانی می‌توانند متصف به این صفت شوند که در دو عرصه‌ی علم و عمل عملکردی فوق العاده داشته باشند (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۲: ۱۵۲).

۴-طریحی در "مجمع البحرین" به عبارات خلیل بن احمد استناد کرده و پس از ارائه‌ی همین تحلیل و معنا برای واژه‌ی "علیم"، به این آیه نیز استناد می‌کند: «إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ». این آیه نشان‌دهنده‌ی آن است که علم شایسته‌ی قرارگیری در مصدر اجرا و عمل، باید همراه با نوعی از تجلی و هدایت الهی باشد (طریحی، ۱۳۷۵ش، ج ۴: ۲۸۳).

۵- زبیدی در کتاب "تاج العروس" بعد از آنکه علم را در دو معنا می‌داند، به این نکته نیز اشاره دارد: «گاهی علم به معنای معرفت و شناخت است و گاهی به معنای یقین که هر دو نقیض جهل می‌باشند؛ بدین‌سان که معرفت همراه با یقین بعد از غلبه‌ی علم به‌دست می‌آید. [و اضافه می‌کند]... کل واحد معنی الآخر فی علیم [بدین معنی که] اگر صفت علیم در موردی محقق‌شد، ممکن است هر دو معنا در او حقیقت یابد» (زبیدی، ۱۴۱۴ق، ج ۱: ۱۴۷).

### دیدگاه مفسران

از آن‌جایی که تجلی معنایی در یک کلمه با فهم مشترک حاصل می‌شود و البته کارشناسان هر دانشی، سهم عمده‌ای در معرفت‌دهی و بصیرت‌افزایی در خصوص فهم معانی دارند؛ بسیار شایسته است به بیان مفسران در تفسیر این آیه و دو واژه‌ی "حفیظ" و "علیم" پرداخته شود.

۱- زمخشری در "الکشاف" بر آن عقیده است که یوسف(ع) توانایی حفاظت از هر چیزی که نیاز به حفاظت دارد را در خود می‌دید؛ عالم به تمام امور در مدیریت و تدبیر آنها بوده و نفس خویش را آماده‌ی امانت‌داری و کفایت امور مردم، همان‌گونه که پادشاهان از والیان انتظار دارند، کرده‌بود (زمخشری، ۱۴۰۷ق، ج ۲: ۴۸۲).

۲- طبرانی در تفسیرالکبیر ذیل جمله‌ی یوسف(ع)، یعنی «إِنِّي حَفِيزٌ عَلِيمٌ»، آورده است: «أَيُّ وَاجِعٌ تَدْبِيرَهَا (لِي) وَأَرَادَ بِذَلِكَ الْخِزَانِ الَّذِي يَجْمَعُ فِيهَا طَعَامَ الْأَرْضِ وَأَمْوَالَهَا الَّتِي كَانَ مَصِيرَهَا إِلَى الْمَلِكِ» (طبرانی، ۲۰۰۸م، ج ۳: ۴۹۲) یعنی مراد وی از این جمله، تدبیر و مدیریت امور مملکتی بود که همان مدیریت بر مسائل مالی و امور اقتصادی کشور است که معیشت مردم و اموال آنها توسط حاکم انجام می‌پذیرد. به تعبیر دیگر، اموری که تدبیر آن نشانی از تدبیر ملک و حاکمیت حاکم می‌کند(همان).

۳-فخررازی، در تفسیر مفاتیح الغیب ذیل آیه‌ی ۵۵ سوره‌ی یوسف، هفت سؤال را متذکرشده و بیان می‌کند که این‌ها سؤالاتی هستند که پس از تأمل در این آیه حاصل می‌شوند

و باید بدان پاسخ گفت. در میان این هفت سؤال و پاسخ، در پاسخ به سؤال دوم: «چرا حضرت یوسف از پادشاه مصر طلب وزارت و امارت کرده و نیز برای خویش این دو صفت را یادآور می شود؟ همچنین چه فایده‌ای برای کلام حضرت یوسف مترتب است؟» که مربوط به این بحث می‌باشد، فخر رازی به دو نکته متذکر می‌شود: اولاً اینکه «التصرف في أمور الخلق واجباً عليه» و «يجب عليه رعاية مصالح الأمة بقدر الإمكان» یعنی بر پیامبران و اولیای الهی واجب است که در راستای مصلحت عامه و امور مهم بندگان خداوند به قدر توان کوشا باشند و از آنجایی که مردم مصر دچار تنگناهای اقتصادی و معیشتی شده بودند، لازم بود که یوسف (ع) به مسائل حکومتی وارد شود. ثانیاً راهی که یوسف (ع) برای همه آشکار کرد، این بود که لازمی پذیرفتن چنین امارت و مسئولیتی، «حفیظ و علیم» بودن است، «لکنه یتبین موصوفاً بهاتین الصفتین النافعتین في حصول هذا المطلوب» (فخر رازی، ۱۴۱۷ق: ۴۷۳-۴۷۴).

۴- علامه طباطبایی در «تفسیر المیزان»، بر آن عقیده است که یوسف این تقاضا را برای آن کرد که برای سال‌های قحطی، خودش شخصاً ارزاق را جمع‌آوری نموده و ذخیره نماید و خودش نیز آن ذخایر را نسبت به میزان استحقاق افراد در میان آنان تقسیم کند؛ آن‌گاه اشاره به دو صفتی کرد که وجود آنها برای شخص متصدی مقام خزانهداری ضرورت دارد و فرمود: من فردی نگهدار و دانا هستم؛ یعنی به‌خوبی خواهم توانست از عهده‌ی اداره‌ی این منصب برآیم» (طباطبایی، ۱۳۹۰ق، ج ۱۱: ۲۱۶).

۵ - طبرسی در «مجمع البیان» آورده است: «حضرت یوسف در این آیه ویژگی‌های مسئول را مشخص کرده که آن «حفیظ و علیم» است و خودش نیز در سرزمین مصر بدان جامه‌ی عمل پوشاند و با تدبیر او، قحطی گسترده‌ای که تمام سرزمین مصر را فرا گرفته بود، به بهترین شکل حل شد و کسی از نابودی مردم یا مزارع و محصولات و احشام آن منطقه گزارشی نقل ننمود» (طبرسی، ۱۳۷۷ش، ج ۵: ۲۳۲).

۶ - در «تفسیر عیاشی» که یک تفسیر روایی به‌شمار می‌آید و در آن صرفاً به ذکر روایات وارد شده در ذیل آیه می‌پردازد، در ذیل آیه‌ی «اجعلني على خزائن الأرض إني حفيظ عليم» از امام رضا (ع) نقل کرده که فرمود: «حفیظ علیم» حفیظ حفظ لما في يدي، علیم: عالم بكل لسان» (عیاشی، ۱۴۱۶ق، ج ۲: ۱۸۱).

۷- مغنیه در تفسیر خود از این آیه ضمن بیان این نکته که درخواست حضرت یوسف در راستای حفاظت از حقوق مستضعفان بود بیان می‌دارد که در واقع مراد یوسف(ع) آن بود که زمام این امور به دست افراد با کفایت، هم از لحاظ علمی و هم از لحاظ اخلاقی باشد (مغنیه، ۱۴۱۹ق، ج: ۴، ۲۱۹)

۸- در "تفسیر نور" ذیل آیه‌ی مورد بحث آمده است: «در دو واژه‌ی "حفیظ و علیم" نکته مهمی نهفته است و آن اینکه هر جا لازم باشد باید داوطلب مسئولیت شد (قال اجعلنی) (قرائتی، ۱۳۸۸ش، ج: ۴، ۱۰۵).

شایان ذکر است هرچند تفاسیر متعددی در شیعه و اهل سنت مورد توجه پژوهندگان و صاحب‌نظران قرار دارد، لکن در این پژوهش آراء مفسرانی مورد نظر قرار گرفت که بیشترین ارجاع را نزد پژوهشگران در فریقین داشته و نظرات آنان مورد اعتنا می‌باشد. از این رو می‌توان چنین برداشت کرد که

۱- در نگاه قرآنی فرد مسئولیت‌پذیر باید از نهایت دقت بر حفظ برخوردار باشد؛ تا حدی که هیچ گونه غفلتی تا حد امکان وجود نداشته باشد و این حفاظت و عدم غفلت زمانی امتداد و وسعت می‌یابد که همراه با دانش باشد؛ در منطق قرآن کریم آنچه که حکومت می‌کند، در واقع احکام الهی، معارف دینی و علم و حکمت است (جوادی آملی، ۱۳۹۰ق: ۸۶)

۲- می‌توان گفت که در واژه‌ی "حفیظ" حظی از دانش وجود دارد، لکن "علیم" در کنار آن در قالب روابط همنشینی قابل بررسی می‌باشد. این همنشینی بیانگر این نکته است که علاوه بر حفیظ باید علیم نیز بود.

۳- دوراندیشی و برنامه‌ریزی کردن از مهم‌ترین ویژگی‌های مدیریت در هر سطحی است و این امر در سطح کلان مدیریتی بسیار قابل توجه می‌باشد. از سوی دیگر، تدبیر در امور و برنامه‌ریزی کلان همان‌طور که می‌بایست نسبت به اهداف در پیش‌رو نگاهی عالمانه و خردمندانه و توأم با واقع‌بینی داشته‌باشد، از جهتی نیز باید از مراتب قبلی و نقاط ضعف و قوت آن نیز غفلت نکرد که این چنین تدبیری در کاربست معنایی و رابط‌های "حفیظ و علیم" کاملاً هویدا می‌شود.

### بافت زبانی "حفیظ" و "علیم"

در بررسی بافت زبانی همنشین و جانشین باید به این نکات توجه داشت.

۱- هر چند ممکن است که گفته شود قرآن کریم پس از نقل سخن پادشاه مصر، به نقد آن پرداخته و این دو صفت دلالت بر کفایت مسئولیت‌پذیری می‌کند، لکن باید دقت کرد که در تحلیل واژگان مشخص، خداوند می‌توانست همان مطلب را تأیید کند ولی با ذکر کلمه‌ی "قال" رو به استیناف آورده و عبارت جدیدی را بیان می‌دارد که نشان می‌دهد مراد خداوند که در قالب کلمات یوسف(ع) بیان شده است، حفیظ و علیم بوده نه موارد دیگر.

۲- ممکن است گفته شود که کلام یوسف(ع) که "حفیظ علیم" را متذکر شده، در جهت بیان "مکین أمين" باشد. به عبارت دیگر اینکه "مکین أمين" وجهی مخفی در تحلیل معنایی دارد و در آن باید این موضوع را بررسی کرد که این مکانت و امانت از چه جهت و معیاری باید باشد و "حفیظ علیم" آن را آشکار نموده است. ولی با دقت مشخص می‌شود که قرآن کریم، کلام یوسف(ع) را با عبارتی مستقل ذکر نموده است که بفهماند ممکن است فرد از مکانت و امانت برخوردار باشد، اما برخوردار شدن از مسئولیت‌های مهم، تنها با برخورداری از این دو صفت کافی نیست و حتماً باید فرد مسئول از حفظ و علم ویژه نیز برخوردار باشد. در واقع آنچه معیار مسئولیت‌پذیری است، برخورداری از مقام حفیظ و علیم بودن است. اگر فردی به چنین جایگاهی بار یابد، حتماً از مرتبه‌ی مکانت و امانت ترقی یافته و به طور مسلم از آن ویژگی‌ها نیز برخوردار است (طباطبایی، ۱۳۹۰ش، ج ۱: ۲۱۶).

۳- در این آیه، "حفیظ" مقدم بر "علیم" شده است که نشان می‌دهد ممکن است حفظ در کاری وجود داشته باشد، ولی علم نباشد یا بالعکس؛ ولی در واقع آنچه در عمل و درستی تحقق خارجی دارد، ابتدا قوه‌ی حفظ است و پس از آن دانش حاصل می‌شود (طبرسی، ۱۳۷۲ش، ج ۵: ۲۲۳).

۴- در برخی از آیات دیگر (آیه ۷۲ سوره‌ی انعام، آیه ۱۱ سوره‌ی حشر) از واژگانی استفاده شده که همگی نشان‌دهنده‌ی این سخن هستند: هر چند رقیب، امین و وکیل قرابت معنایی با حفیظ دارد، اما گستردگی و پوشش معنایی در آیه‌ی ۵۵ سوره‌ی یوسف، در قالب کلمات یوسف(ع) بسیار بهتر و جامع‌تر می‌باشد؛ چنانکه حضرت علی(ع) در نهج البلاغه فرمود: «...وَلَا يَحْمِلُ هَذَا الْعِلْمَ إِلَّا أَهْلُ الْبَصَرِ وَالصَّبْرِ وَالْعِلْمِ...» (نهج البلاغه/ خطبه ۱۷۳).

۵- استفاده از واژه‌ی "جعل" نشانگر آن است که مسئولیت‌پذیری در نگاه یوسف(ع)، غیر از نگاهی است که شایسته‌ی دیگران بوده است. در واقع، وی برای خودش مدیریتی لغزان و

صرفاً برخورداری از منزلت نمی‌خواهد، بلکه با استفاده از کلمه‌ی "علی" می‌خواهد این‌گونه مسئولیت‌های سنگینی را با چنین صفاتی هماهنگ‌کند که اگر در فردی یافت شد، دیگران نیز به‌طور کامل از او تبعیت کنند؛ چون برخورداری از این دو صفت در مسئولیت‌مقدار مصلحت‌عامه را تشخیص‌داده و برای سعادت و پیشرفت جامعه هدایت‌کننده می‌باشد. البته این نگاه نشان‌دهنده‌ی آن است که دیدگاه پادشاه مصر که اعتقاد توحیدی نداشته، نمی‌تواند بر "جعل" که دیدگاهی توحیدی است و زمینه‌های سعادت را فراهم می‌کند، برتری داشته‌باشد.

۶- "علی" که نشان‌دهنده‌ی استعلا می‌باشد، بیانگر این نکته است که این استعلا زمانی تحقق می‌یابد که انسان متصف به این دو ویژگی (حفیظ و علیم) شده و در اتصاف به آن از مرحله والایی برخوردار شود. در واقع این استعلا از درون همین اتصاف به "حفیظ و علیم" است. این در حالی است که از واژه‌هایی مانند وکیل، رقیب و مانند آن بیشتر حالت انفعال انتظار می‌رود و بر همین اساس است که امام علی(ع) فرمود: «العلم سلطان...». در واقع علم عامل ایجاد سلطنت، استعلا و سیطره است (آمدی، ۱۴۰۱، ج ۲: ۲۹۹).

۷- همان‌طور که در مباحث ادب عربی آمده است، جمله اسمیه دلالت بر ثبوت محمول به موضوع می‌کند و از استواری صفت برای موصوف حکایت دارد (حسن، ۱۳۶۷ش، ج ۲: ۱۱۶). بهره‌بردن از جمله‌ی ﴿إِنِّي حَفِیْظٌ عَلِیْمٌ﴾ در کلام حضرت یوسف(ع) در واقع اذعان به این نکته است که پذیرش یا اعطاء مسئولیت باید در مورد افرادی محقق‌شود که این دو معیار در آنها به فعلیت و ثبوت رسیده باشد؛ به سخن دیگر این که مسئولیت به مثابه یک حرفه نیست که فرد در گذر زمان و با تجربه‌ی موارد مختلف از نقض و ابرام به یک فعلیت و ثبات و مطلوبیتی برسد. مضافاً ذکر این دو معیار با صیغه‌ی مبالغه، نشان از این دارد که این دو ویژگی باید در فرد کاملاً قوام یافته باشد. البته تردیدی نیست که انجام مسئولیت امور مربوط به آن در گذر زمان بر اندیشه، علم و تجربه آدمی می‌افزاید؛ ولی سخن در فعلیت و ثبات آن در ابتدای پذیرش هر مسئولیت و نسبت به نوع آن است.

۸- از کاربرد دو معیار "حفیظ علیم" مشخص می‌شود که شایستگیان باید صاحب مسئولیت شوند؛ همان‌گونه که رسول اکرم(ص) فرمود: «من تَوَلَّى عَمَلًا وَهُوَ یَرَى أَنَّ فِیْهِم مِّنْهُوَ أَفْضَلُ مِنْهُ فَقَدْ خَانَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالْمُسْلِمِینَ»: هر کسی مسئولیتی را بپذیرد در حالیکه بداند

شایسته او نیست و در بین مسلمین فردی بهتر از او وجود دارد پس به خدا و رسولش و مسلمانان خیانت کرده است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۷: ۲۹۱). همان‌گونه که امام علی(ع) در نهج البلاغه می‌فرماید: «إِنَّ عَمَلَك لَيْسَ بِطَعْمَةٍ وَلَكِنَّهُ فِي عُنُقِكَ أَمَانَةٌ» (نهج البلاغه/ خطبه ۵۰) همانا مسئولیت و حکمرانی برای تو طعمه نیست بلکه امانتی بر عهده توست. لذا کلام حضرت یوسف(ع) اعتراف به این سخن است که مسئولیت امانت است و امانت را باید به دست شایستگان در امانت سپرد که حفیظ و علیم باشند.

۹ - در علم اصول فقه ثابت شده است بهره‌گیری از صفات نسبت به موصوف در زمان آینده به صورت مجازی می‌باشد. بدین بیان که اگر الآن و در زمان حال به کسی صفت "مجتهد" بودن را نسبت بدهیم به این بیان که در آینده متصف به اجتهاد می‌شود، این اتصاف قطعاً مجاز است. آنچه در اتصاف یک ویژگی به موصوف، رنگ حقیقت دارد آن است که در زمان حال متصف به آن باشد. (مظفر، ۱۴۱۲ق، ج ۱: ۱۹۱) با توجه به این نکته می‌توان گفت که بهره گرفتن قرآن کریم از دو ویژگی "حفیظ علیم" آن هم به صورت فعلی که در معنای فاعلی با کثرت و شدت آن، نشان از این دارد که اتصاف باید حقیقی و در زمان حال باشد، حاکمان و زمامداران باید در زمان حال و در هنگام عهده‌دار شدن مسئولیت‌ها از این دو معیار، آن هم به طور کامل بهره‌مند باشند تا بتوانند آن بار مسئولیت را به بهترین نحو هدایت کنند.

### نتیجه‌گیری

۱. دو صفت «حفیظ /علیم» را هم می‌توان در راستای تبیین و تشریح «مکین وامین» در نظر گرفت و هم در تقابل آن، که نگارنده این مقاله با توجه به کاربرد استینافی فعل «قال»، قائل به تقابل میان دیدگاه پادشاه مصر (غیر الهی) و دیدگاه الهی (حضرت یوسف) است.

۲. دو صفت «مکین / امین» حکایت از معیار پادشاهان در اعطای مسئولیت به زیر دستان است و ناظر به نگاه دنیوی آنان به مسئولیت‌هاست؛ چرا که این دو صفت در راستای تأمین منافع مادی و دنیوی و اهداف و مقاصد شخصی حاکمیت پادشاه مصر به کار رفته است؛ این در حالی است که دو صفت «حفیظ علیم» ناظر به حفظ مصالح اجتماعی است و غالباً صفت «علم» در نگاه انبیاء، منشأیی الهی دارد.

۳. کاربرد دو واژه‌ی «لدینا» و «الیوم» در کنار «مکین امین» و عدم استفاده از فعل «جعل» از سوی پادشاه می‌تواند گویای آن باشد که استقلال یوسف در صدور رأی و تبدیل و تغییر حکم

کم رنگ شده و پیامبر خدا باید مانند سایر عزیزان مصر در راستای اهداف پادشاه گام بردارد اما کاربرد فعل «جعل» در کلام یوسف- با آن پیشینه‌ای که خداوند نسبت به کاربرد این واژه در آیات دیگر قرآن داشته- نشان می‌دهد که یوسف نگاه الهی به اعطای این مسئولیت دارد و در صدد است استقلال‌لی نسبی در خصوص اداره امور به دست آورد.

۴. تقدم «مکین» بر «امین» گویای آن است که پادشاه ابتدا قصد داشته به لطف خود در اعطای مسئولیت به یوسف صحنه بگذارد آنگاه ویژگی امانتداری یوسف را که آن هم در راستای حفظ منافع مادی پادشاهی است، بیاورد اما در خصوص تقدم «حفیظ» بر «علیم» می‌توان گفت که حفظ مصالح عمومی در اولویت است اما نه هر توانایی بر حفظ، بلکه این توانایی باید به همراه دانش باشد؛ به عبارتی «دانش»، شرط تحقق صحیح «حفظ» در نظر گرفته شده و تأخر واژه‌ی «علیم» نوعی دوراندیشی و برنامه‌ریزی در راستای حفظ اموال را به ذهن متبادر می‌سازد و از دیگر سو انگاره غفلت را از حضرت یوسف می‌زداید.

۵. استفاده از حرف جر «علی» در کلام یوسف نشانگر آن است که پیامبر خدا برای خود حکومتی لغزان نمی‌خواهد زیرا استعلا‌ی موجود در این حرف جر نشان از قصد یوسف برای کسب استقلال نسبی در حکومت‌داری است.

۶. استفاده از جمله اسمیه در کلام یوسف دلالت بر ثبوت دو صفت ذکر شده در کلام وی است از دیگر سو کاربرد وزن فعلیل به معنای فاعل در کلام یوسف نشان از تحقق فعلی این دو صفت در همان زمان است و نسبت به آینده و به صورت مجازی نیست.

نهایت سخن آنکه دیدگاه حاکم غیر الهی که حاکم مصر بوده و با عبارت "مکین امین" به ذکر دو ویژگی در اعطاء مسئولیت اشاره داشت، در آیه بعدی این دیدگاه از جانب قرآن کریم مورد پذیرش قرار نگرفته و در کلام حضرت یوسف دو معیار دیگر ترسیم شد که همان "حفیظ علیم" می‌باشد تا تمامی پیروان راه حق و حقیقت این دو معیار را سرلوحه‌ی امور اجتماعی خویش قرار دهند.

## فهرست منابع و مأخذ

قرآن کریم

نهج البلاغه

## منايع عربي

- أمدي، عبدالواحد، (١٤٠١ق)، **غررا الحكم و دررالکلم**، تهران: انتشارات مرتضوي.
- أبوزيد، أحمد، (١٩٩٢م)، **التناسب البياني في القرآن**، الرياض: الدار البيضاء.
- ابن منظور، محمد بن مكرم، (١٤١٤ق)، **لسان العرب**، لبنان-بيروت: دار الفكر للطباعة والنشر والتوزيع-دار الصادر.
- جرجاني، عبدالقاهر، (١٣٧٤ق)، **دلائل الاعجاز**، ترجمه جليل تجليل، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- جوهرى، إسماعيل بن حماد، (١٤٠٤ق)، **الصحيح: تاج اللغة و صحاح العربية**، بيروت-لبنان: دار العلم للملايين.
- حسن، عباس، (١٣٦٧ش)، **النحو الوافي**، چاپ دوم، تهران: ناصر خسرو.
- راغب أصفهاني، حسين بن محمد، (١٤١٢ق)، **مفردات ألفاظ القرآن**، بيروت-دمشق: دار القلم-الدار الشامية.
- زبيدي، محمد، (١٤١٤ق)، **تاج العروس**، مصر: دار إحياء التراث العربي.
- زنجشيري، محمود بن عمر، (١٤٠٧ق)، **الكشاف عن حقائق التنويل و عيون الأقاويل في وجوه التأويل**، بيروت-لبنان: دار الكتاب العربي.
- طبراني، سليمان بن أحمد، (٢٠٠٨م)، **التفسير الكبير**، اردن- دار الكتاب الثقافي.
- طبرسي، فضل بن حسن، (١٣٧٢ش)، **مجمع البيان في تفسير القرآن**، چاپ سوم، تهران: ناصر خسرو.
- \_\_\_\_\_، (١٣٧٧ش)، **تفسير جوامع الجامع**، تهران: دانشگاه تهران و مدیریت حوزه علمیه قم.
- طباطبائي، محمد حسين، (١٣٩٠ق)، **الميزان في تفسير القرآن**، لبنان-بيروت: مؤسسة الأعلمي للمطبوعات.
- طوسي، محمد بن حسن، (لاتا)، **التيبان في تفسير القرآن**، لبنان-بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- طريحي، فخر الدين، (١٣٧٥ق)، **مجمع البحرين**، چاپ سوم، تهران: كتابفروشي مرتضوي.
- عبدالرؤف، حسين، (١٣٩٠ش)، **پيوستارى در قرآن**، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و ارتباطات.
- عياشي، محمد بن مسعود، (١٤١٦ق)، **كتاب التفسير**، بيروت، دار إحياء التراث العربي.
- فخر رازي، محمد بن عمر، (١٤١٧ق)، **مفاتيح الغيب**، بيروت: دار الفكر.
- فراهيدي، خليل بن أحمد، (١٤٠٩ق)، **كتاب العين**، قم: دار الهجرة.
- مجلسي، محمد باقر، (١٤٠٣ق)، **بحار الأنوار**، چاپ دوم، بيروت: دار إحياء التراث العربي.
- مظفر، محمدرضا، (١٤١٢ق)، **أصول الفقه**، قم: انتشارات دار العلم.
- مغنية، محمدجواد، (١٤١٩ق)، **تفسير الكاشف**، تهران: دار الكتب الإسلامية.

## منايع فارسی

- ايزوتسو، توشيهيكو، (١٣٦١ش)، **خدا و انسان در قرآن**، ترجمه احمد آرام، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- \_\_\_\_\_، (١٣٧٨ش)، **مفاهيم اخلاقی و دينی در قرآن**، تهران: انتشارات بدره.
- بابايي، علی اکبر، (١٣٦٥ش)، **روش شناسی تفسير قرآن**، تهران: انتشارات سمت.
- باقری، مهري، (١٣٧٨ش)، **مقدمات زبان شناسی**، تهران: نشر قطره.

معیارهای مسئولیت‌پذیری در آیات ۵۴ و ۵۵ سوره یوسف با رویکردی...  
مختم فارسی\* و...

- جوادی آملی، عبدالله، (۱۳۹۰ش)، ولایت فقیه ولایت فقاقت و عدالت، قم: نشر اسراء.
- سجودی نیا، فرزانه، (۱۳۹۰ش)، نشانه‌های کاربردی، تهران: نشر علم.
- سورن، پیترا. ام، (۱۳۸۷ش)، تاریخ زبان‌شناسی، ترجمه علی محمد حق شناس، تهران: انتشارات سمت.
- شعیری، حمید رضا، (۱۳۸۸ش)، مبانی معنا شناسی نوین، تهران: انتشارات سمت.
- صفوی، کورش، (۱۳۸۴ش)، فرهنگ توصیفی معناشناسی، تهران: فرهنگ معاصر.
- \_\_\_\_\_، (۱۳۸۷ش)، درآمدی بر معنی شناسی، چاپ سوم، تهران: انتشارات سوره مهر.
- قائمی‌نیا، علیرضا، (۱۳۸۹ش)، بیولوژی نص، تهران: پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی.
- قرائتی، محسن، (۱۳۸۸ش)، تفسیر نور، قم: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن.
- مختار عمر، احمد، (۱۳۸۶ش)، معناشناسی، مترجم: حسین سیدی، چاپ دوم، مشهد: انتشارات دانشگاه فردوسی.
- مصباح یزدی، محمد تقی، (۱۳۸۰ش)، معارف قرآن، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.

پایان‌نامه

- حدادی، آمنه، (۱۳۸۹ش)، حس فرامتن در قرآن، کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه تربیت معلم، تهران

مقالات

- سلمان نژاد، مرتضی و قاسم پور، محسن، (۱۳۹۱ش)، «معناشناسی تدبیر در قرآن کریم با تکیه بر روابط همنشینی و جان‌شینی»، اراک، مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، شماره ۵۲: ۱۲۴-۱۰۳.
- نوروزی، مجتبی و مکفی رودی، محمد، (۱۴۰۰ش)، «معناشناسی تاریخی ادبی واژه قسوره در قرآن کریم»، دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، مطالعات سبک‌شناسی قرآن کریم، شماره ۹: ۸۰-۵۵.

References

Al\_quran al\_karim

Nahj al-Balagha

Arabic Sources

- Amidi, A. (1401 AH). *Gurar al-Hikam wa Durar al-Kalim*. Tehran: Muradawi Publications.
- Abu Zaid, A. (1992). *Al-Tanasub al-Bayani fi al-Quran*. Casablanca: Al-Dar Al-Bayda.
- Ibn Manzur, M. (1414 AH). *Lisan al-Arab*. Beirut, Lebanon: Dar al-Fikr – Dar al-Sadir.

- Jurjani, A. (1374 AH). *Dala'il al-I'jaz* (Trans. Jalil Tajlil). Tehran: University of Tehran Press.
- Jawhari, I. (1404 AH). *Al-Sihah: Taj al-Lugha wa Sihah al-Arabiyya*. Beirut, Lebanon: Dar Al-Ilm Lilmalayin.
- Hasan, A. (1367 SH). *Al-Nahw al-Wafi*, 2nd ed. Tehran: Nasir Khosrow.
- Raghīb Al-Isfahani, H. (1412 AH). *Mufradat Alfaz al-Quran*. Beirut-Damascus: Dar al-Qalam – Al-Dar Al-Shamiyya.
- Zabidi, M. (1414 AH). *Taj al-Arus*. Egypt: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi.
- Zamakhshari, M. (1407 AH). *Al-Kashshaf 'An Haqaiq al-Tanzeel*. Beirut, Lebanon: Dar al-Kitab al-Arabi.
- Tabarani, S. (2008). *Al-Tafsir al-Kabir*. Jordan: Dar al-Kitab al-Thaqafi.
- Tabarsi, F. (1372 SH). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Quran*, 3rd ed. Tehran: Nasir Khosrow.
- \_\_\_\_\_. (1377 SH). *Tafsir Jawami' al-Jami'*. Tehran: University of Tehran and the Seminary Management of Qom.
- Tabataba'i, M. H. (1390 AH). *Al-Mizan fi Tafsir al-Quran*. Beirut, Lebanon: Al-A'lamy Institute for Publications.
- Tusi, M. (n.d.). *Al-Tibyan fi Tafsir al-Quran*. Beirut, Lebanon: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi.
- Turaifi, F. (1375 AH). *Majma' al-Bahrain*, 3rd ed. Tehran: Murtadawi Bookstore.
- Abd al-Raouf, H. (1390 SH). *A Continuum in the Quran*. Tehran: Institute of Culture and Communication Studies.
- Al-Ayyashi, M. (1416 AH). *Kitab al-Tafsir*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi.
- Fakhr Razi, M. (1417 AH). *Mafatih al-Ghayb*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Farahidi, K. (1409 AH). *Kitab al-Ain*. Qom: Dar al-Hijrah.
- Majlisi, M. B. (1403 AH). *Bihar al-Anwar*, 2nd ed. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-Arabi.
- Muzaffar, M. (1412 AH). *Usul al-Fiqh*. Qom: Dar al-Ilm Publications.
- Mughniyah, M. J. (1419 AH). *Tafsir al-Kashif*. Tehran: Dar al-Kutub al-Islamiyya.

### Persian Sources

- Izutsu, T. (1361 SH). *God and Man in the Quran* (Trans. Ahmad Aram). Tehran: Sherkat Sahami Enteshar.
- \_\_\_\_\_. (1378 SH). *Ethical and Religious Concepts in the Quran*. Tehran: Badreh Publications.
- Babaei, A. (1365 SH). *Methodology of Quranic Interpretation*. Tehran: SAMT Publications.
- Bagheri, M. (1378 SH). *Introduction to Linguistics*. Tehran: Qatreh Publications.

- Javadi Amoli, A. (1390 SH). *Velayat-e Faqih, Velayat-e Feqahat va Adalat*. Qom: Esra Publications.
- Sajoudi Nia, F. (1390 SH). *Practical Signs*. Tehran: Elm Publications.
- Sorn, P. (1387 SH). *History of Linguistics* (Trans. Ali Mohammad Haqshenas). Tehran: SAMT Publications.
- Sha'iri, H. R. (1388 SH). *Foundations of Modern Semantics*. Tehran: SAMT Publications.
- Safavi, K. (1384 SH). *Descriptive Dictionary of Semantics*. Tehran: Farhang Moaser.
- \_\_\_\_\_. (1387 SH). *Introduction to Semantics*, 3rd ed. Tehran: Soureh Mehr Publications.
- Qaemi Nia, A. (1389 SH). *Biology of Text*. Tehran: Institute for Culture and Islamic Thought.
- Gharavi, M. (1388 SH). *Tafsir Noor*. Qom: Lessons from the Quran Cultural Center.
- Mukhtar Omar, A. (1386 SH). *Semantics* (Trans. Hossein Sidi), 2nd ed. Mashhad: Ferdowsi University Publications.
- Mesbah Yazdi, M. T. (1380 SH). *Teachings of the Quran*. Qom: Imam Khomeini Educational and Research Institute.

#### Theses

- Hadadi, A. (1389 SH). *The Sense of Intertextuality in the Quran*. Master's Thesis, Tehran: Tarbiat Moalem University, Tehran.

#### Articles

- Salman Nejad, M., & Ghasempour, M. (1391 SH). Semantic Study of Contemplation in the Holy Quran with Emphasis on Syntagmatic and Paradigmatic Relations, *Historical Studies of the Quran and Hadith*, 52, 103-124.
- Norouzi, M., & Makfi Roudi, M. (1400 SH). Historical Literary Semantics of the Word *Qaswara* in the Quran, *Stylistic Studies of the Quran*, 9, 55-80.

## معايير المسؤولية في الآيتين ٥٤ و ٥٥ من سورة يوسف بناء على مبادئ علم

## الدلالة

## نوع المقالة: أصلية

صفي الله قادري<sup>١</sup>، بهنام فارسي<sup>٢\*</sup>، محمد علي سلمان مروسست<sup>٣</sup>، علي بيانلو<sup>٤</sup>

١. طالب دكتوراه في اللغة العربية وآدابها، جامعة يزد، يزد، إيران

٢. أستاذ مشارك، قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة يزد، يزد، إيران

٣. أستاذ مشارك، قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة يزد، يزد، إيران

٤. أستاذ مشارك، قسم اللغة العربية وآدابها، جامعة يزد، يزد، إيران

تاريخ استلام البحث: ١٤٠٢ / ١١ / ٢٩ تاريخ قبول البحث: ١٤٠٣ / ١١ / ١٦

## الملخص

تعتبر المسؤولية من المواضيع المهمة التي لها علاقة مباشرة بحياة الإنسان، وذلك أنّ جزءاً من هوية الإنسان وحياته يتشكّل في نطاق تبني المسؤوليات والواجبات الفردية والاجتماعية. وبما أن القرآن الكريم يعتبر المصدر الديني الشامل والأول، فمن المناسب أن يتم تحليل هذه القضية في الآيات الإلهية. يهدف هذا البحث إلى تحليل قضية "المسؤولية" في القرآن، من خلال المنهج الوصفي التحليلي بدراسة الكلمات الأربع "مكين، أمين، حفيظ، علم" وتطبيقها الدلالي في الآيتين ٥٤ و ٥٥ من سورة يوسف من ضمن التحليل المعجمي، وشرح تفسيرات المفسرين الشيعة والسنة، وحاولنا استخلاص معايير المسؤولية المذكورة في الآيتين عبر الفحص الدلالي. وأخيراً نستنتج أنّ عبارة "مكين أمين" في الآية ٥٤ والتي صدرت من ملك مصر لتحميل المسؤولية على وسف (ع) تنتج عن مفهوم الحاكم غير الإلهي وغير المعصوم وهذا لسبب تحليل دلالات "مكين" وصحة مقامه عند الحاكم وسبقته على "أمين" واستخدام عبارة "استخلصته لنفسه"، وأيضاً عدم ذكر كلمتي "زائف" و "ملكوت" قد عزز هذه الصورة غير الإلهية. أمّا في الآية التالية لدى عبارة "حافظ علم" التي ذكرها يوسف (ع)، ففيها معيار حقيقي يمكن أن يكون قوة هذا المعيار وغناه في عملية تحليل المعنى والسياق اللغوي فيما يتعلق بالوكيل والمنافس ومثلهما. ومجاورة هذه العبارة مع كلمة "جعل" تدلّ على أنّ صاحب هذا المنصب مختار من الله.

الكلمات المفتاحية: سورة يوسف، علم الدلالات، المسؤولية، المنظور الإلهي، المنظور غير الإلهي.